

M. Nepper Ibolya
ALFÖLDI "FÖLDPIRAMISOK"
Négyezer éves kurgánok a Tiszántúlon

A rézkor végén, i. e. 2000 körül keletről a füves pusztákról a Kárpát-medencébe benyomuló pásztornép törzsei északon és nyugaton a Tisza vonaláig, délen az Al-Dunáig leigázták az itt lakó rézben és aranyban gazdag bodrogkeresztúri kultúra ugyancsak állattartó népességét. A hódító pásztornép - akiket etnikumhoz még nem tudunk kötni - jellegzetes temetkezési helyei a *kurgánok* (közismertebb, de helytelen néven kunhalmok) azóta hozzá tartoznak a Tiszántúli táj arculatához. Több száz süvegucor alakú kurgán őrzi még ma is temetkezésüket. Később más népek is felhasználták ezeket a mesterséges halmokat temetkezőhelyként, illetve a XI. századtól templomaiak építési helyül.

Az utóbbi évtizedekben sok halmot elhordtak, mert útépitkezésekhez s nagy építkezésekhez földnyerő helyként használták. Pedig védelmük már a Millenium idején megkezdődött, amikor ezeknek a halmoknak nagy részét fával telepítették be. Ezek a kis erdők, jóllehet a fa gyökerei károsították a halmot, némi védelmet biztosítottak. Az utóbbi másfél évtizedben védelem alá helyezték a halmok nagy részét. Ennek ellenére a megyei múzeumoknak sok gondot okoz a védelem betartása, a kurgánok megóvása a felelőtlen pusztítástól. Hajdú-Bihar megye területén az elmúlt 20 év alatt igaz csak két kurgán feltárására került sor, mégis e megyében van a legtöbb feltárt halom Zoltai Lajosnak köszönhetően, aki 1905 és 1927 között 11 halmot tárt fel.

1969. május 7-én a püspökladányi Karacs Ferenc Iskolamúzeum vezetőjétől érkezett a leletbejelentés a debreceni Déri Múzeumba, hogy a Budapest-Záhony vasútvonal püspökladányi szakasza mellett emelkedő Kincsesdombban „alagútra” bukkantak.

A helyszínre érkezés után nyomban megállapíthattuk, hogy a halom északnyugati oldalában valóban egy 120-140 cm átmérőjű, boltíves mesterséges üreg tátong. Ez az üreg egy alagútszerű földalatti járatba nyitott utat. A Kincsesdombot az utépítő vállalat földnyerő helynek használta a 4-es műút új, Püspökladányt kikerülő szakaszának építéséhez. A földgép a halomból kb. 3,5-4 méter vastagságú réteget gyalult már le, amikor beszakadt az üreg. Miután a gép utat nyitott egy földalatti járatba, az ott dolgozók közül többen be is mentek abba, még a helyszínre érkezésünk előtt. A későbbiekben feltárt járható alagútrészek közül ez a főjárat nevet kapta. Részben azért, mert a legszélesebbnek és legmagasabbnak bizonyult, részben pedig mert 11 méter hosszúságban valóban járható volt. A járatok rendszerezése során az „A” jelzést nyerte. Az vagy főjáratból balra ágazott el egy vakjárat s ennek a jobboldali falából nyíltott egy kisebb és keskenyebb újabb járat, mely a halom közepe felé tartott. Ezek a „B”, illetve „C” jelzéseket kapták.

A halom járatrendszerének feltárását az utépítő vállalat gépi földkitermelésével párhuzamosan azonnal elkezdtem. Először délkelet 5' irányban tűztem ki egy 20x7 méteres szelvényt. A kitűzés helyét az határozta meg, hogy a már ismert és felmért főjárat, valamint a két keskenyebb oldaljárat beleessék a munkába vett felületbe. (A, B és C járatok) A kitűzött szelvény teljes kiterjedésében ásonyomoként haladtunk lefelé a járatok gerince irányában. A harmadik ásonyomnál beomlott a föld. Láthatóvá vált egy 1 méter átmérőjű üreg. A beomlott föld kitermelése után bizonyosodott be, hogy ebből három irányban is tovább lehet haladni. Két irányban a már ismert főjáratból balra vezető elágazásokhoz (B és a vakjárat) csatlakozott. Ez a földomlás melletti járat kapta a „C” jelzést. A járat falában, ahol elválóan omlott meg a föld, egy koponya körvonala vált láthatóvá. A járat felől a sírhoz vezető eredeti beásást a leomlott földtömeg miatt nem tudtam lefényképezni. Ugyanakkor nyilvánvaló volt, hogy az az általam 1. számúnak jelölt sírhoz tartozott. A beásás előtt a C járat összeszűkült. Ez arról tanúskodik, hogy a járat végét tudatosan el akarták választani annak előző szakaszától. Erre törekedtek azzal is, hogy a járat iránya is megtört. A beszűkülés után a járat baloldali falába vajták a sírnak szánt üreget és ebbe lábballal csúsztatták be a tetemet.

Itt helyezkedett el egy hanyatt fekvő csontváz, amelynek tájolása NY-K. Eredetileg felhúzott lábai oldalra dőltek, ú.n. "békaterpeszben" találtuk meg. A csontvázat néhol eredetileg a tetemet fedő gyékény maradványai borították. Ez a tulajdonképpeni "halotti lepel", alapszíne sárga volt, amelyet 4 cm széles fekete csíkozás díszített. A sír földjében talált néhány okkerrög volt minden melléklete.

Amikor az A, B és C járatok fölötti szelvény mélyítése meghaladta az 1 métert, szépen kirajzolódott a Kincsesdomb elsődleges szintvonala és a később ráhordott magasítás. Ennek a magasításnak az általam rögzíthető vastagsága 20-100 cm között volt mérhető. Ha számításba vesszük, hogy a leletmentő ásatást megelőzően már igen nagy mennyiségű földet szállítottak el, a magasítás 1969-ben mérhető vastagsága 3,5-3, 8 méter lehetett. Ez azonban még mindig nem adja meg a halom eredeti magasságát - és így a magasítás mérvét sem - hiszen a Kincsesdombról hordták a földet a jelenlegi, Debrecen-Budapest vasúti töltés emelésekor is. Mindenesetre a metszetből egyértelművé vált, hogy a halom felső része egy jelentős magasítás, mely véleményem szerint minden kétséget kizáróan az 1. számú sír betelepítésével kapcsolatos. A halom magasításának keresztmetszetét az A járat 15. méterénél felvett metszetrajz meggyőzően mutatja.

A C-járat eredeti falának kutatása során egy 2,5 méter és 0,9 méter széles kamra nyomára bukkantunk, melynek alját és oldalát fával bélelték. Sikertelenül megfigyelni, hogy a vékony tölgyfa pallókat a nyers földbe szinte belenyomták, így készült a faburkolása a kamrának. Az elkorhadt faburkolaton sárgásbarna elszíneződés mutatkozott, rajta hosszanti fekete csíkozással. Az elkorhadt fapadlón szanaszét elkorhadt embercsont-töredékek voltak. Tehát a faburkolatos kamra sír befogadására készült. Ezt később kirabolták és teljesen feldúlták. Az objektum, amely pontosan K-NY-i

tengelyben feküdt, a 2. számú sír jelölést kapta. Melléklete az 1. számú sírhoz hasonlóan, nem volt. Az I. és 2. számú sírok a főjáratnak (A járat) egyazon oldaljáratában helyezkedtek el.

Az A-járatról északra, az elsőnek húzott 20 x 7 méteres szelvényünkön kívül, leletmentésünk idején a földgép, mely a kitermelést az általam kijelölt helyeken folytatta, újból beszakadt. Így vált feltárhatóvá egy újabb, az A-B-C járatokkal azonos mélységben elhelyezkedő, de attól független járatrendszer. Ennek a részei a D, E, F és G jelöléseket kapták. Azt a második járatrendszert is teljesen feltártuk, de a nagyjából a fő égtájának irányított folyosó-rendszerben sem sír, sem állatsontok, sem más lelet nem került elő, mely bármelyik korban ennek az objektumnak a használatát bizonyítaná. Hogy ez a második „alagút-rendszer” az A-B-C járatokkal egyidőben készült, azt két tényre alapíthatom. Egyrészt a két járatrendszer azonos mélységben helyezkedik el, másrészt a folyosók kiképzéséhez ugyanazt a földkitermelési technikát. A feltárt hat járat oldalfalait és mennyezetét - ahol megvolt épségben - mindenütt gondosan megvizsgáltam szinte méterről-méterre. Megállapítható volt, hogy a folyosókat nem ásóval, hanem egy viszonylag keskeny vágófelületű kapaszerű eszközzel készítették, melynek a földben maradt „lenyomatok” alapján hasonlóan kellett lenni az erdei munkások gyökérvágó kapájához.

Leletmentő ásatásunk 1969. évi első szakaszának utolsó fázisában a Kincsesdomb északkeleti felén folytattuk a módszeres halomkutató nagy területen. Itt egy újabb - az előző kettőnél jóval kisebb, amazokkal össze nem függő - járatra bukkantunk. Ennek az elhelyezkedése viszont azonos mélységben volt mérhető az A-B-C, illetve a D-E-F -G járatrendszerrel. Ezt a harmadik „alagút” H-val jelöltük. Ennek a járatnak az aljában feltártunk egy 170 x 80-100 cm-es szabálytalan téglalap alakú gödröt. Ez pontosan megfelel egy nyújtott helyzetű csontvázas sír nagyságának. Vázát vagy csonttöredékeket nem leltünk. Véleményem szerint azonban a H-járatnak ez a szabályos gödre sírhely volt. Olyan sír, melyet már a temetés után nem sokkal kiraboltak. A tetemet az aknás bejáraton keresztül eredeti helyéről kihúzhatták. Ezt a véleményemet támasztja alá az, hogy az első járat (A) felfedezése és a leletbejelentés előtt jóval a halomnak erről a részéről a földgyalu egy koponyát és néhány hosszú csontot nyesett ki. Ezeket, mivel belekerültek az elszállított földbe, már a feltöltés helyén sem sikerült megtalálnunk, de a helyszínen dolgozók határozottan emlékeztek a csontmaradványokra. Azt feltételezem, hogy ezek a H-járat „szabályos gödrében” elhelyezett sír vázának a temetés után nem sokkal történt kirablása során másodlagos helyzetbe került maradványai voltak. Így a Kincsesdomb földbe vágott járataiban tulajdonképpen három temetkezés volt: az 1. és 2. számú sírok és a H-járatban elhelyezett sír.

A Kincsesdomb fent leírt járatrendszereinek módszeres feltárása, a sírok környékének alapos vizsgálata és a feltárt rész bemérése után megindult a halom földjének elhordása. Ezt a munkát állandóan a helyszínen tartózkodva kísértem figyelemmel. A már kitermelt föld elszállítása során nem kerültek elő sem embercsont-maradványok, sem állatsontok, sem régészeti értékű leletek. A földgyalu a halom általunk nem kutatott oldalain dolgozott tovább, itt sem bejárat „üregek”, sem újabb járatok már nem kerültek elő. Így teljesen megnyugtató módon lehetett összegezni az 1969. évi munka eredményeként: a Kincsesdombon három azonos mélységben elhelyezkedő, de egymással össze nem függő járatrendszer volt, mindegyik egy, vagy két jól járható főággal és néhány kisebb, több esetben vakjáratnak bizonyult oldaljárat. A földalatti járatrendszer feltehetően három sírt foglalt magába, de ezek közül a harmadiknak (a H-járat gödrében) a létét csak következtetni lehet. 1970-ben kerülhetett sor annak tisztázására, hogy volt-e a halom alatt centrális elhelyezkedésű sír. A halom bázisának szintjéről csak két ásónyomot kellett haladni s ebben a mélységben megtaláltuk az igen rossz megtartású csaknem szétporlott, északkelet-délnyugati tájolású, bal oldalán fektetett, zsugorított vázat. Ez a halom alatti temetkezés - az alaptermetkezés kapta a 3. számú sír jelölést. Az elhunytat kecskebőrbe csavarták, mellékletül csupán néhány okker-rögöt helyeztek mellé. A halom alatti ún. centrális temetkezésnek külön érdekessége a sírtől észak-nyugatra húzódó negyed körív alakú árok, amelynek a temetés szertartásánál lehetett szerepe. Belőle állatsontok és okker-rögöcskék kerültek elő. A kurgánunkat is létrehozó ún. gödörösíros kultúra népe Ukrajna és Moldva felől kis időeltolódással, de több hullámban érkezett a Tiszántúlra.

A Kincsesdombból előkerült sírok kronológiai vizsgálata s a Zoltai Lajos által feltárt halmok anyagával való összevetése is ezt bizonyítja.

Tizenhat év elteltével 1986 nyarán újabb nagy halomrombolás jutott tudomásunkra. Sárrétudvari és Szerp között a Körtyélyes ér mellett megbontották s elhordták egy 4-5 méter magas kurgánnak közel egy negyedét. A helyszínen talált ember- és állatsontok arra hívták fel figyelmünket, hogy sírokat is megsemmisített a markológép. Leletmentő ásatásunk során egy honfoglaló temető töredékét sikerült feltárnunk, amelynek a halom eredeti temetkezéseire természetesen semmi köze sem volt.

Évekig tartó leletmentésünk során a kurgán teljes feltárásakor a rézkor végi alaptermetkezésre hordott halom szélén körben, egymástól nagyjából azonos távolságban, 15-18 méterenként 5 sír került elő, mindegyik korabronzkori. s a halom magasításában a hatodik. A halom alap-, vagy centrális temetkezését, amelyre az első kurgánt emelték, még nem sikerült feltárni, ugyanis a halom tetején elhelyezett magassági pontot anyagiak hiányában nem tudtuk átvetetni. A halom feltárása során előkerült sírok mellékletanyaga igen gazdag. A feltárások során sikerült megfigyelni és rögzíteni a halom szerkezetét is. Pontosan nyomon követhető a metszetalakban az első, rézkor végi halom felszíne és az erre ráhordott magasítás. A lelőhely kulcsfontosságú a rézkorból a bronzkorba való átmenet kérdéseinek megválaszolásában.

Dr. M. Nepper Ibolya, régész, a debreceni Déry Múzeum osztályvezetője, 25 éve dolgozik a megye régészeti feltárásain.